

կամարածեւ շինուածք՝
 եւ ճամբ հոյակապ լըրման.
 Այլ գոն մեծամեծ ճամբը՝
 եւ տաճկաց պարտէզ եւ պոստան.
 Դրադիկս շատ ի վայրս ծախին՝
 զոր թողցուք զանուանեն զանազան:
 Եւ յեղերս ծովուս գարպաք՝
 որ արբայադուք եւ սուլթան,
 Ընդ որ քեօրֆիղ է ծովուս՝
 Եւ այլ յառաջ տարբը լընուն զեհան:
 Աստ եւ գարձի պաշին է՝
 յարբուհին կրեն յամարան.
 Եւ հայք ոմանք բնակութեամբ՝
 ի պալատ յեկեղեցին գան:
 Ընդ սահմանօքս շատ են՝
 պոստան՝ ուր պուլլար եւ հայ պարտիզպան,
 Աւաին ծովու փորու՝
 ուր ծայր մի ծովուս երեւան:
 (Ըրբուսիսի):

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԻԹԹԱՐ ԳՕՅԻ ԴԱՏԱՅՈՒՆԻՐԺԷ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
 ՀԱՏԱՅՈՒՆԻՐԺԷ ԻՐԱՆԻՆԻՐԺԷ

ՀԱՏԱՅՈՒՆԻՐԺԷ

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԱԿԱՆ ԻՐԱՆԻՆԻՐԺԷ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱՆՈՒՆԻՐԺԷ ԻՐԱՆԻՆԻՐԺԷ:

Գ.

ԺԱՆՈՒՆԻՐԺԷ ԺԱՆՈՒՆԻՐԺԷ:

(Ըրբուսիսիսի):

II.

Միթթար Գօշի իրաւարանական կարգերը
 ժառանգութեան վերաբերմամբ համապատաս-
 խանում են շատ քիչ բացառութեամբ ըստ
 Մօրգանի ընդունած երրորդ շրջանին: Յիրաւի
 ներքը բերած բացատրութիւններից կը տես-
 նենք, որ ժառանգութեան իրաւունքը չէր կա-
 րող Գօշի Էւ ընդունելու համարձակ տեղանքէն:
 Գիտենք, թէ ինչ յարգութեամբ էր տեղի
 ունենում ըստ Միթթար Գօշի ժառանգական
 իրաւունքն ընտանիք կազմող ազգականների
 մէջ, երբ հայրը մեռնում էր եւ ժառանգու-
 թիւնն առանց որեւէ կտակի թողնում:

1. Զօր մահուամբ ժառանգում են նախ
 եւ առաջ նրա օրդի. նմանապէս Գօշիք օրդնք
 տանն են եւ մարդու չեն գնացել տակաւին

(II, գլ. ԿԲ, ԿԳ, ՂԶ): Արդ, առաջի հայեաց-
 քից կարծես պնդատական սկզբունքը խախտ-
 ւում է: Միթթար Գօշը, թերեւս ինքն էլ խոս-
 տովանում է այդ, քանիցս կրկնելով իւր յօ-
 գուածների մէջ, թէ մովսիսական օրէնքների եւ
 այլ օտար կանոնների մէջ գուստրների ժառան-
 ցական իրաւունքները սահմանափակուած են,
 բայց թէ ինքն աւելի օրինաւորուած չիտակ է հա-
 մարում չզատել օրդիների ու գուստրների ժա-
 ղանգական իրաւունքները (II, գլ. ԿԲ, ԿԳ,
 ՂԶ): Այստեղ տեսնում ենք Բիւղանգական
 իրաւունքի ազդեցութիւնն հայկականի վրայ:
 Գեոեւս Եւստիւնիսը իւր XXI Դօվեյալի՝
 մէջ յայտնում է, որ հայերի մէջ՝ «բարբարո-
 սական» սովորութիւն կայ խորութիւն զնել օր-
 դիների եւ գուստրների ժառանգական իրաւունք-
 ների միջեւ, զրկելով վերջիններին ժառանգու-
 թիւնից: Իւր այդ օրինական գրութեամբ Բիւ-
 ղանգական կայրը արգելում է այլ եւս այդ
 տեսակ խորութիւն եւ հրամայում է աղայոց ու
 աղբիկների ժառանգական իրաւունքը հաւաստ-
 արացնել... Ut et apud Armenios haec ipsa
 tenere, quae etiam apud nos occasione suc-
 cessionis feminarum, et nullam esse differen-
 tiam masculi et feminae, sed sicut et in no-
 stris legibus dispositum et secundum quam
 figuram heredes edistant parentum, hoc est
 patris et matris, et avi et avae et adhuc lon-
 gius, et eorum qui post ipsos sunt, hoc est
 filii et filiae et quemadmodum ipsi hereditatem
 transmittant. Սակայն, ինչպէս եղբակցնում ենք
 մեր Գատաստանագրքի յօդուածներից, բիւղան-
 ցական այդ ազդեցութիւնն չէր հասնել լիովին
 իւր նպատակին եւ անկարող եղաւ խախտելու
 ազնատական սկզբունքը հայ ժառանգական ի-
 րաւունքից, մի սկզբունք, որ պահանջուելով
 մինչեւ օրս ժողովրդի սովորութեան իրաւունքի
 մէջ տակաւին իւր ազդեցիկ դերն է խաղացել
 եւ խաղում է հայ իրաւունքի պատմութեան
 մէջ², Երեւի Միթթար Գօշն տեսնելով, որ
 հայերի մէջ խիստ արմատացած է եղել ազնա-
 տական սխտմը, կամեցել է մի տեսակ հաշ-
 տեցնել իւր Գատաստանագրքի խմբագրած յօ-
 գուածները ժողովրդական սովորութիւնների հետ:
 Ուստի մի կողմից՝ հաւասարացնելով օրդիների
 ու տանը մնացած գուստրների իրաւունքը ժա-

¹ De Armeniis ut ipsi per omnia sequantur Ro-
 manorum leges, 536 an.

² Համար. մեր յօդուածը՝ հայ Ժառանգական
 Իրաւունք, Արդարական Հանգէս Գիրք XV եւ XVI.

անսկզբեան վրայ, որով մասամբ պահպանուում էր ազնատական սկզբունքը եւ հօրական ստացունածքը գերդաստանի սահմաններից դուրս էլ չէր գալիս. միւս կողմից՝ առաջ է բերում սահմանափակումներ ամուսնացած դուստրների նկատմամբ, սոցա զրկելով հօր ժառանգութիւնն ձեռք բերելու լիակատար իրաւունքից, «իսկ արտաքս գնացեալն եւ առն էղեալն, այլ ոչ կարեն ժառանգ լինել» (II, գլ. ԿԲ): Վասն զի վերջիններս ժառանգական իրաւունքով հօրական գօյքը անցնելու է արդէն մի ուրիշ ազգակցական գծին եւ այդպիսով ունեւոր կարող է լինել ազնատական սկզբունքը, որ այնքան սուրբ էր ժողովրդի աշխուհ. «զի մի ժառանգութիւնն յօտարն ելցէ» (ԱՅգ): Այս է պատճառը, որ Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի մէջ պաշտպանուում է մի սկզբունք, որի հիման վրայ ամուսնացած դստերը համարուում են եղբոր կէսը, այսինքն իւրաքանչիւրն պատկուած աղջկի իրաւունք ունէր հօրական ժառանգութիւնից ստանալ միայն Քաշի, այն էլ երկու անգամ պակաս քան եղբայրը. «երկու դուստր առն եղեալքն միոյ որդւոյ առջէ բաժին» (II, գլ. ԿԲ, ԿԳ, ԿԴ, ԿԵ, ԴԱ):

Թէ ինչու ամուսնացած դուստրը երկու եւ երեք-չորս եւ այլ անգամ պակաս պէտք է ստանայ եղբորից, Մխիթար Գօշը փորձում է հիմնաւորել Ս. Գրքով եւ ասում է. «զի կին ըստ կիսոյն անուանի մարմնոյն» (II, գլ. ԿԳ): Դուստրների ժառանգական իրաւունքի սկզբունքը Դատաստանագրքի մէջ պաշտպանուում ու բացատրուում է ի հարկէ քրիստոնէական ոգու համաձայն: Պատկուած աղջիկները, հետանալով հօր տանից, արդէն վերցրած են լինում իրենց հարսանեաց բաժինն, ուստի «զսոս հաւասարաբաժինն զկնի մահու հօրն չէ արգարութիւն», իսկ բոլորովին զրկել աղջիկներին, նման մոլորական եւ «հեթանոսական», օրէնքների, մանաւանդ ոչ-ամուսնացածներին ժառանգական իրաւունքից՝ դա նոյնպէս անարդարութիւն է համարում, որովհետեւ դուստրների համար աւելի գթուար է ապրիլ, քան թէ որդիներին. «եւ այդպէս ամենեցուն հաւասարութիւն եղիցի եւ տկար ազգն խնամեացի եւ մի նուազ լիցի» (II, գլ. ԴԱ): «Հաստատի ըստ այսմ որդւոց եւ դստերաց հաւասար լինել ժառանգութիւնն հօր, ըստ որում եւ Աստուած զոյգ եւս զժառանգութիւն արքայութեան արանց եւ կանանց» (II, գլ. ԿԳ):

2. Երկրորդ կարգը ժառանգութեան մէջ, առ ի չգոյն զաւակներին՝ գալիս էր մեծանոց եւ

բօրն, եթէ միայն սա զաւակի տեր էր: Հակառակ դեպքում այդ կարգը նա ստիպուած էր զիջանել մեռնողի ամուսնացած դստերը, եթէ վերջինս ունէր զաւակներ. «իսկ եթէ առն լեալ դուստրն կամիցի իւրօք ծննդոքն եւ արամբն գալ եւ հայրենիս ժառանգել, նոցա լիցի եւ մի եղբորն», Սաղայն զրկուելով ժառանգութիւնից, մեռնողի եղբայրն այնուամենայնիւ ստանում է որոշ մաս, այն է $\frac{1}{6}$ թողած ժառանգական գոյքից (II, գլ. ԿԲ):

3. Երրորդ կարգը պատկանում էր մեռնողի հօրեքօրը, իսկ երբ ողջ է նշալը, սա է ժառանգում (II, գլ. ԿԲ):

4. Վերջին կարգը, վերոյիշեալ միւս կարգերից ներկայացուցիչների բացակայութեան դեպքում, հասնում էր մնացեալ ազգականներին «ի ցեղէ հօրն», Այստեղ ժառանգական իրաւունքը տարածուում է «ընտանիքի մեծաւորների», — արականների վրայ մինչեւ ազգակցութեան չորրորդ աստիճանը (II, գլ. ԿԲ, ԿԳ):

Այս բոլոր կարգերից յետոյ արդէն, առ ի չգոյն ոչ մի ժառանգի, ժառանգութեան հարցի եւ գոյքի տնօրինման հարցը վերապահուում էր դատաւորների հայեցողութեանը (II, գլ. ԿԲ):

III.

Մխիթար Գօշի սահմանած վերոյիշեալ ժառանգական կարգերը քննելիս, զարմանալի նմանութիւն եւր գտնում ոչ միայն մոլորական օրէնքների, այլ եւ հին-յուդական, այն է Սողոմի սահմանած ժառանգական կարգերի ու հին հռոմէական XII տախտակների (XII Tabulae) ժառանգական իրաւունքի հետ: Առաջին հայեացքից կարելի էր կարծել, որ մեր Դատաստանագրքի II մասի ԿԲ յօդուածն, որի առաջնաբայը վերցրած է հին կասկարանի թուոց գրքի ԻԵ (1—11), որտեղ որդւում են Սաղայն ազու դստեր ժառանգութեան հարցը, ըստ այնմ հետեւեալում է կայանում հին եբրայեցիների ժառանգական իրաւունքն: Ժառանգների առաջին կարգը ներկայացնում էին հանգուցեալի զաւակները, բայց ենթադրուում է, որ որդիները ստանում էին ամբողջ գօյքը, պարտաւորուելով պահելու տանը մնացած իրենց քոյրերին, այսինքն մեռնողի աղջիկներին: Երկրորդ կարգը կազմում էին ազնատները, որոնք բաժանուում էին երկու խմբի, նախ՝ հանգուցեալի եղբայրները, որոնք

առ ի չգոյէ հանգուցեալի զաւակների պէտք է ժառանգէին եւ ապա՝ եղբայրներ չլինելու դէպքում պէտք է ժառանգէին հանգուցեալի հօրեղբայրները։ Վերջապէս երրորդ կարգին էին պատկանում սերնդի անդամները, որոնք ժառանգում էին նոյնպէս իրենց ազգակցութեան աստիճանի մերձաւորութեամբ, այսինքն՝ «տալիք զժառանգութիւն ընտանեայ ազգականի նորա. 'ի ցեղէ նորա ժառանգեսցէ զնորայն»։

Սակայն հայոց դատաստանագրքի ժառանգական իրաւունքը, որ այնքան նման է նաեւ հին յուրական եւ ժմտաւանդ հին հռոմէական XII Տախտակների, օրէնքներին ի հարկէ չէ կարող ծառայել իբրեւ փաստ, թէ ազգուած լինի այս վերջինների կողմից, այլ ընդհանրական մեզ հիմք է տալիս հնթագրելու, որ հայոց դատաստանագրքի նորմերը կարող են յօրինուած լինել աւելի շուտով հայ սովորութեան իրաւունքի եւ ժողովրդի մէջ տիրապետող ագնատական սկզբունքի վրայ յենուելով, քան թէ մովսիսական օրէնքների անմիջական ազդեցութեամբ։ Ապա թէ ոչ հին հռոմէական XII Տախտակների, Սոդոնի սահմանած հին յուրական ժառանգական կարգերի եւ մովսիսական օրէնքների այդ զարմանալի նմանութիւնն պէտք է վերաբերէին նրանց փոխադարձազդեցութիւններին, մէկը միւսի վրայ ունեցած ըստ ժամանակագրական կարգի, որ իրօք ընտ. տեղի չէ ունեցել։ Ամենահետաքրքիրն այն է, որ թէ հայ դատաստանագրքում, թէ մովսիսական օրէնքներում եւ թէ XII Տախտակների հռոմէական իրաւունքում, աչքի է զարնում մի բնորոշ երեւոյթ՝ հայրը չէ կարող ժառանգ համարուել մեծնողի որդուց յետոյ, այսինքննա ժառանգման երկրորդ կարգում չէ. ըստ Մխթար Գօշի՝ մեծնողի հայրը երրորդ կարգում է։ Եւ որովհետեւ զուգահեռութեան բոլոր հոմանիշ երեւոյթները ապացուցուցանում են միայն, թէ ինչպէս միանման սոցիալ-կուլտուրական պայմանների մէջ զանազան ժողովրդների հայնացքներում ստեղծուած են այնքան նման իրաւական հասկացողութիւններ եւ արաւաքանական սկզբունքներ, հիմնուած միեւնոյն սերնդական ագնատական կազմի վրայ։ Այդ բոլոր ազգութիւնների մէջ, ինչպէս եւ հայերի, տեսնում ենք, որ ազգակցութեան գոյացումն ճանաչում էր միայն առնական գծով եւ ստացուածքը կարող էր ժառանգուել բացառապէս սերնդի մէջ եւ նրա սահմաններից բնաւ երբեք չպէտք է դուրս գար։ Այս վերջին եղանակացութիւնների հիման վրայ հնարաւոր կը լինի

լուսաբանել հայոց դատաստանագրքի սահմանած ժառանգման երկրորդ կարգը, որ առաջին հայեացքից կարծես հակասում է ագնատական սկզբունքին։ Մովսիսական հին յուրական եւ XII Տախտակների հին հռոմէական իրաւունքներով ժառանգութիւն առ ի չգոյէ արու զաւակների անցնում է ամբողջովին դուստրներին, միմայն այն պայմանով, որ սրանք ամուսնացած լինեն իրենց սերնդակիցների հետ, որպէս զի չնախատի ժառանգման ագնատական սկզբունքը եւ ստացուածքը պահպանում է ագնատական սերնդի շրջանների մէջ։ Անցնելով պատմահամեմատական հողի վրայ մեզ այժմ հասկանալի կը լինի դատաստանագրքի օրէնքը, որի համաձայն ժառանգման երկրորդ կարգը պատկանում էր մեծնողի եղբորը, եթէ միայն սա զաւանակների տէր էր, հակառակ դէպքում ժառանգութեան իրաւունքը նա ստիպուում էր զինանել մեծնողի ամուսնացած դստերը, եթէ վերջինս ունէր չէր։ Այստեղ նկատում ենք մի տեսակ ձգտումն անվերջ պահպանել ագնատական սկզբունքը, թէեւ իբրեւ ժառանգ հանդէս է գալիս մեծնողի ամուսնացած դուստրը։ Մեծնողի անզաւակ եղբայրը, ժառանգելով, վերջինից իր կարող էր վտանգի ենթարկել ու խախտել սերնդական ագնատական ստացուածքի գոյութիւնը, քանի որ չկային զաւակներ։ Բայց երբ մեծնողի դուստրն էր իւր զաւակներով հանդերձ ժառանգում, այն ասան պէտք է ենթադրենք, որ Մխթար Գօշը կամ աւելի լաւ ասած հայ ժողովրդի սովորութեան իրաւունքը հանապազ ի նկատի է ունեցել, որ այդ դուստրը ամուսնացած էր իւր սերնդին պատկանող մի ազգակցի հետ։ Նոյն խոսքի մէջ այդ աղէկայ ամուսինը սերնդական ազգական չէր, այնուամենայնիւ՝ «եթէ առն լեալ դուստրը կամիր իւրօք ծննդդն եւ արամըն գալ եւ հայրենիս ժառանգել, նոցա լիցին եւ մի եղբօր», իսկովից պարզ ապացուցանում են, որ ամուսնացած դստեր մարդը մտնում էր նոր տան մէջ, միանում էր մի նոր «օճախի», հետ, այսինքն որոշ ձեւականութեամբ դառնում էր ազգական ագնատական անդամ այն գերդաստանի, որից ծագում է իւր կինը։ Այդ իրաւաբանական հասկացողութիւնը հայ ժողովրդի մէջ մինչեւ օրս էր պահպանւում է փոփոխութիւնների մէջ, երբ փեսան դառնում է իւր կնոջ սերնդի ազգակց, կնոջ հօրական գերդաստանի անդամ, որպէս զի շաղկապել նրանց հետ ագնատական կապերով, որոնք պնդան անհրաժեշտ են ժառանգման հարցում։ Այնքան է

արդ, որ Միխիթար Գօշը, սահմանելով ժառանգման վերջինը երկրորդ կարգը, այլապես չէր կարող վարուել, երբ նկատի առնենք, թե ինչ խոր արմատներ ունի հայ սովորութեան իրաւունքի մէջ ագնատական սկզբունքը: Այդ ագնատական սկզբունքի կայունութիւնն հայ ժողովրդական իրաւաբանական հայեցքներում այնքամ մեծ տեղ է բռնում, որ հոգեւոր ազգակցութիւնը՝ որդեգրութիւնն, տնօրէնայութիւնն եւ այլն՝ զանազան սրբազնագործած ծէսերով, նման հին հռոմէական municipatio-յին, գալիս է միշտ վերականգնեցնելու, փրկելու սերնդի ագնատական գիծը սպառնալից եւ իսպառ մարեւոյց առ ի չգոյէ նահապետից առնական գծով սեւեռ ժառանգների:

IV.

Հիմնուելով ագնատական սկզբունքի վրայ, ահեբեւեւ է, որ Գառնատատագիրքը միանգամայն արգելում է ժառանգութեան իրաւունք տալ կանացի գծով ազգականներին. «ոչ եղբայր մօրն (մեռնողի) եւ ոչ որդի նորա եւ ոչ որդի քուերն եւ ոչ մօրքայր եւ ոչ նորին որդի կամ հօրքայր կամ ժառանգեն եւ կամ մասնաւորեն», այլ եթէ միայն կտակով նշանակուեն, երբ նորա այդտեղ հանդէս են գալիս իրեն օտարներ (II, գլ. 4Բ): Խորթ զաւակները նմանապէս դատւում են այն ազգականների շարքը, որոնք ոչ մի իրաւունք չունեն ժառանգութիւն ստանալու. «զի սերուն ոչ է հօրն» ոչ ժառանգէ, «եւ եթէ խորթ զաւակը ապրել է իւր հօր տանը ու աշխատել է, այն ժամանակ նա «իր փրձկանի առջէ վարձ է ոչ մասն» (II, գլ. 4Գ): Վերջին կէտը անշուշտ որոշ չափով օրինուել է սովորութեան իրաւունքի ազդեցութեան ներքոյ: Հայ ժողովրդի մէջ տիրապետում է այն հայեացքը, թէ խորթ որդին երբ իւր հօր տանը ապրել է ոչ այնքան շատ ժամանակ, նա չի համարւում ժառանգ, այլ ընդհանուր գոյնի բաժանման ատեն կարող է ստանալ իւր աշխատած մասը միայն¹:

Մեռնողի մայրը, քայրը, կինը զբուած ժառանգութեան իրաւունքից, բայց միայն կարող են ստանալ «մասն» ընդհանուր գոյքից. մայրը ստանում էր «երեք թատու», (1)՝ մասն ամբողջ գոյքի, կինը — «դանգ», (1)՝ մասը, քայրը — «դանգ» եւ կէս (1)՝ մասը գոյքի (II, գլ. 4Բ):

Երկրորդ ամուսնութիւնից ծնուած որդիներն ու աղէկները ժառանգութեան բաժնում

ստանում էին համեմատաբար անաղին ամուսնութիւնից ծնուած զաւակների հետ նուազ չափով: Այստեղ նորն կարգերն են նկատի առնւում, ինչ որ խորթների ժառանգական իրաւունքի մէջ (II, գլ. 5): Բայց ինչպէս էր նայում Գառնատատագիրքը այն ծնունդների ժառանգական իրաւունքի վրայ, որոնք դեռ արգանդում են լինում հօր մահուան միջոցին: Երբ կինը յղի է եւ այրը վախճանւում է, դատաւորները պարտաւոր են հսկել ծննդաբերութիւնն, «ամէն կայցին ծննդեն», եւ երբ ծնուի մանուկն, սրան խնայուն ժառանգ համարելով, հաստատել իւր իրաւունքների մէջ: Նշուպէս ժառանգ է հռչակւում նորածինն, երբ սա ծնւում է հօր մահուան վայրկեանին: Այս վերջին դէպքում կենդանի մնացած ազգականները կարող են ժառանգել իրենց հասանելիքը այդ մանկանից արդեն եւ ուղղակի կերպով վախճանուածից: Մօր մահուան դէպքերում, երբ դա տղին է ունենում ծննդաբերութեան միջոցին կամ յետոյ, մանուկն ժառանգում է մօրը եւ մանկանից արդեն կարող են ժառանգել միւսները, նոյն իսկ հայրը (II, գլ. 4Է):

Բացի այդ՝ Միխիթար Գօշը սահմանում է նաեւ մի քանի իրաւունքներ հաշմ ու տկար զաւակների մասին: Ժառանգութեան իրաւունքից իսպառ զրկւում են ի ծնէ մուաւոր հաշմեր, «որպէս թէ քնա չունել միտս ու իմացուածս», եթէ մուաւոր անկարողութիւն առաջացել է ծնունդուց յետոյ եւ այդ տկարը բժշկւում է, այն ատեն ժառանգութիւնն աւանդւում է ուրիշներին, հաւականօրէն հոգաբարձուներին կամ խնամանկալիներին: Տկարի կատարեալ բժշկուելուց յետոյ ամբողջ ժառանգութիւնն իրեն է յանձնւում, իսկ եթէ չի բժշկւում, իսկական ժառանգները տիրանում են գոյքին եւ պարտաւոր են խնամել նրան մինչեւ մահ: Այս վերջին կէտից հետեւում է, որ ի ծնէ մուաւոր տկարներն պիտի մինչեւ իրենց մահը խնամուին սրանց ստացուածքը ժառանգողների կողմից, Գառնատատագիրքը նաեւ յիշում է, որ չպիտի զրկուեն ժառանգութիւնից, «թէ այլազգ եթէ» կաշ, կամ կոյր, կամ այսահար՝ որ չնչի անգգայեայ, կամ գոտի (բոլոր) որ չնչի քնաին ապականեալ, կամ անդամալոյ իմաստուն, եւ այլք այսպիսիք որ բաւական գնն այլք սպասաւորօք զհայրենիս ժառանգել», իսկ որոնք անընդունակ են իրենց բանականութեամբ այդ ֆիզիկական ցուտ դրութեան մէջ կտուրվարել «այլք սպասաւորօք զհայրենիս», այն ժամանակ նրանք սովորական եղանակով «այլք

¹ Зеденский, Народно-юридическ. обычаи закавказ. армян, стр. 31.

ժառանգաւորօք խնամիցին մինչի մահ, (II, գլ. ԳԸ.):

Ընտանեկան իրաւունքը քննելիս արդէն առիթ ենք ունեցել շօշափել եւ ամուսինների ընչական իրաւունքը: Մեզ յայտնի է, որ կինն էլ ունէր որոշ ընչական իրաւունքներ, այն էլ միմիայն իւր բնածն բաժնի՝ «պոյգի» ու «եւրեսաց տեսոյ» վրայ: Արդ ինչ դրութեան մէջ էր ընկնում կնոջ այդ սեփականութիւնն ամուսիններից որեւէ մէկի մահուամբ: Մարդու մահուամբ, ինչպէս գիտենք (I, գլ. ՃԻԲ), անզաւակութեան դէպքերում, յանձնւում էր կնոջը իւր պատկանելիք սեփականութիւնն: Պարզեք, թէ ինչ հետեւանքներ էին առաջ գալիս ժառանգական իրաւունքի մէջ կնոջ մահուամբ: Այստեղ գլխաւորապէս դեր էր խաղում այն հանգամանքը, թէ արգելօք ամուսինները զաւակի տէրեր են, թէ՛ ոչ: Եթէ կային որդիք, այն ժամանակ բոլոր մօրական ստացուածքը անցնում էր սոցա, ճիշտ այնպէս, որպէս զաւրջունւած էր հօրական ստացուածքի ժառանգման կարգերի նկատմամբ: Ընդհանրապէս կնոջ մահուամբ նրա ընչքի վրայ ժառանգական իրաւունքն նոյն ծաւալով էր կիրաւուում, ինչ ծաւալով եւ մարդու: «Եւ կանանց մեռելոց նոյն լիցի դատաստան, որպէս եւ արանց զկնի ամուսնուան» — այսինքն նոյն չորս կարգերը ժառանգների, եւ առ 'ի չգոյե վերջինների — 'ի ցեղէ հօրն (կնոջ) ժառանգ է մինչեւ չորրորդ զայն (II, գլ. ԿԳ): Ուրեմն, երբ մօրական ինչքն անցնում է զաւակներին, նմա-

նապէս եւ զաւակների հայրը հանդէս է գալիս իրբեւ իրաւագոր անձն, ուր պատասխանատու է այդ ընչքի ամբողջութեան ու անձեռնմխելիութեան համար: Մինչեւ անգամ, եթէ զաւակն վախճանուի առաջ քան մայրը, վերջինիս ստացուածքը, իբրեւ հանգուցեալ զաւակի ապագայ ժառանգման պատկանելիք, չի վերադարձւում մօր լիակատար արամագրութեանը, այլ մնում է ամուսնուն: Երբ մայրն էլ է մեռնում, այդ մնացած գոյքը մի մասով անցնում է ամուսնուն, այսինքն իբրեւ վաղամեռիկ զաւակի ժառանգին, իսկ միւս մասով կնոջ հօրը, եթէ վերջինս տակաւին ապրում է (II, գլ. ԿԲ): Երբ ամուսնութիւնն անզաւակ է եղել, կնոջ մահուամբ սրա գոյքը անցնում է իւր հօրը, իսկ ամուսինն «վասն 'ի միասին կենակցութեան», ստանում է միայն «մաս», այն է մի ԴժԻ (1) մասը գոյքի): Բայց երբ բնաւ զուգաւորութիւն չեն ունեցած, եւ կինը վախճանուել է կոյս, այն ժամանակ ամուսինն ոչինչ չի ստանում: «Գի որպէս ոչ է տիրեալ մարմնից նորա, նոյնպէս եւ ոչ տիրէ ընչից նորա»: Եւ գոյքն ամբողջապէս անցնում է կնոջ ազգականներին (I, գլ. 2Ե, II, գլ. ԿԲ): Այդ ամուսինն ստանում է մի ԴժԻ, ոչ միայն այն դէպքում, երբ անզաւակ են, այլ եւ երբ զաւակ կայ մէջ տեղը: Ինչպէս որ հօրն ժառանգելով, որդին տալիս էր մօրը մաս՝ մի դանգ, «նոյնպէս զմօրն ժառանգելով որդին, հայրն դանգ առցէ»:

(Հարստութիւն):

Խ. ՍԱՄՈՒԷԼԻԱՆ

Ա Ջ Գ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ս Ա Ս Մ Ա Ն Յ Տ Ո Ւ Ն

Հայ ժողովրդական դիցազնաբանի նոր «Վարդանտ» (Կուսմտոս քարոզարտով):

Ս Ա Ս Մ Ա Ն Յ Տ Ա Ի Ն

Ա.

(Հարստութիւն):

Մամասար ու Բաղդասար:

Մամասար ու Բաղդասար:

91. Թի խազար՝ ծի եա, թի քեանիմ՝ խազար՝ զմէն էլ ընձկոն պառկան յառձնեւ (ը)նոնց թիմին: Աղէն չգիրխշայ ծէն խանայ:

91. Թե հազար ձի է, թէ քանի մը հազար՝ ամէն ալ այդպէս պառկեցան անոնց թիմարին առջեւ (տակը): Աղան չը համարձակեցաւ ձայն հանել:

92. Սանասար (ա)սաց. «Ա՛ղա, տէսա՛ր ինչ խաշոյ ըստացան, ինչիս միմըկ ու (ը) տեղ պառկաւ վըր տա թիմրեցիք, մէկ ծի չկայ կանգն»:

92. Սանասար ըսաւ. «Ա՛ղա, տեսա՛ր ինչպէս հանգստացան, ինչպէս ամէն մէկն իր տեղը պառկեցաւ երբ թիմրեցիք. մէկ ձի չկայ կանգուն»: